

Vilnius Üniversitesi, Litvanya Ulusal Müzesi ve Litvanya
Bilimler Akademisi Vrublevski Kütüphanesi Fonlarındaki
Doğuya Ait Kaynaklar: Temel Özellikleri, Tanımlanması,
Kataloglanması ve Kalıcılığı

Galina Mişkiniene*

Eskiden beri Doğu Dünyası Batılılar için ilgi çekicidir. Litvanya Büyük Düklüğü de bundan istisna değildir. Bu topraklarda yaşayanların Doğu'ya olan ilgisi de yüzyıllardır sürmektedir. Öncelikle, 620 yılı aşkın süredir Litvanya'da yaşayan Karay ve Tatar etnik gruplarının temsilcileri, ülkede doğal olarak Doğu kültürünü yayma görevini üstlenmişti. Karay Türkleri de, Tatarlar da Doğu'daki soydaşları ile aralarındaki bağları koparmamıştı. Ayrıca, Vilnius Üniversitesi'nin en meşhur mezunları arasında Osip Seńkowski (Józef Julian Şekowski), Anton Muchliński, Józef Kowalevski, Aleksandr Chodzko gibi doğu bilimcilerin de yer aldıklarını belirtmeliyiz. Ünlü etnolog, bilim adamı Ignacy Domejko ve rahip Dionyzy Chlewiński XIX yüzyılının ortasında Kur'an'ı Lehçeye çevirmeye önyak olmuştu. Böylece Kur'an'ın ilk tercümesi ülkenin iki farklı kültürünü (Hristiyanlık ve Müslümanlık) bir araya getirmiştir¹.

Bu çalışmada, Litvanya kütüphane ve müzeleri fonlarında bulunan Doğu'ya ait kaynaklar irdelenmektedir. Ayrıca bu kaynakların kataloglama durumu, temel özellikleri, tanımlanması ve kalıcılığı meselelerine değinilmektedir.

Ağırlıklı olarak Litvanya'daki Karay Türkleri ve Tatarlarına ait arşivler ve el yazmaları mirası üzerine odaklanılmaktadır. Karay Türklerine ve Tatarlara ait el yazmalarının zengin koleksiyonları, Vilnius Üniversitesi ile

* Doç. Dr., Litvan Dili Enstitüsü, Vilnius/LİTVANYA, galina.miskiniene@flf.vu.lt ORCID: 0000-0003-1394-1259 DOI: 10.37879/9789751749994.2022.1

1 Tamara Bairašauskaitė, "Pirmasis Korano vertimas Lietuvoje", *Mūsų praeitis*, Nr. 4 (1994), p. 5-18.

Litvanya Bilim Akademisi Vrublevskiai Kütüphanelerinin el yazmaları bölümlerinde ve Litvanya Milli Müzesi ile Trakai Tarih Müzesi'nde saklanmaktadır. Mevcut kaynakların belirlenmesi ve irdelenmesi, tarih yazıcılığı konusundaki araştırmalara çok önemli katkılar sunmaktadır. Söz konusu araştırmalar ise kültürel ve ülkeler arası ilişkileri belirleme konusunda yardımcı olmaktadır. Bu çalışmada biz, Litvanya Büyük Düklüğü ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki ilişkiler ve gelişimi üzerinde de durmaktayız.

Han Fermanları ve Sınırdaki Türk Paşalarına Ait Mektuplar

Litvanya Büyük Düklüğü XIII. yüzyılda kurulmuş ve 1569'daki Lublin Birliği dönemine kadar bağımsız bir devlet olarak kalmıştır. Litvanya Büyük Düklüğü dönemindeki savaşlar ve komşu devletlerle kurulan ilişkiler, o dönemle ilgili çalışmalarda geniş bir şekilde yer almaktadır. Ayrıca Litvanya Büyük Düklüğü'nün dış politikasına dair çeşitli çalışmalar da bulunmaktadır².

Bu dönemde, Litvanya Büyük Düklüğü'nün dış politikası gereğince bir taraftan Orta Avrupa, diğer taraftan Doğu Avrupa ile ilişkilere önem verilmiştir³. Doğu Avrupa ile ilişkilerde Altınordu Devleti büyük bir rol oynamıştır. Litvanya Prensi Algerdas (1296–1377) Altınordu Devleti'nin yönetim boşluğundan yararlanarak bölgede egemenliğini güçlendirdi. Aynı zamanda Altınordu Hanları ile anlaşma yaparak Altınordu Devleti'ne destek verdi. Litvanya Prensleri, topraklarının güvenliği ve egemenliğinin korunmasında Altınordu Devleti'nin etkili olduğunun farkına varmışlardır.

Ayrıca XIV. yüzyılın sonunda, Timur Han'ın saldırıları neticesinde Altınordu Devleti'nin çökmesiyle beraber XV. yüzyılın üçüncü çeyreğinde Litvanya Büyük Düklüğü kısa bir sürede Doğu Avrupa bölgesinde etkin bir güç haline geldi⁴.

Altınordu ve Kırım Hanlarıyla Litvanya Büyük Düklüğü'nün ilişkileri oldukça iyiydi. Litvanya Prensi Vitold'un (1350–1430) zamanında ilişkiler en iyi seviyeye ulaştı. Bedibek Han öldürölünce (1358) Altınordu içerisinde uzun dönem süren kardeş savaşları başladı. Ardından Timur'un orduları, Altınordu'ya büyük zarar verdi. Vitold, Toktamış'ı tekrar Altınordu Devleti'nin başına getirdi. Uzun süreli olmamakla birlikte Litvanya, Doğu Avrupa'nın güvenliğinin ve huzurunun kendisi için hayati öneme haiz olduğunu

2 Bronius Dundulis, *Lietuvos užsienio politika XVI a.* Vilnius: Mintis, 1971.

3 Zenonas Norkus, "Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorija ir šiuolaikinės tarptautinių santykių teorijos", *Politologija* 4 (5 6) (2009), s. 48.

4 Norkus, *agm.*, s. 48.

biliyordu. Toktamış Han, Timur'a yenilince birlikleriyle beraber Litvanya'ya sığındı (1396–1399). Böylece Tatarlar, Litvanya topraklarına XIV. yüzyıldan itibaren yerleşmeye başladılar. Gelenler, daha sonraki yıllarda Litvanya'nın askerî desteğiyle Tatar Hanlarının tahtını ele geçirmeye çalıştılar. Bu yardımın karşılığı olarak da Polonya-Litvanya'nın girdiği savaşlarda onların yanında yer aldılar. Örneğin, ünlü Grundwald (1410) savaşına katıldılar ve savaş taktikleriyle göz doldurdular.

Litvanya Büyük Düklüğü'nün bağımsızlığını kaybetmesine kadar (1569) geçen dönemde Doğu Avrupa'da üç önemli figür kalmıştı: Moskova Prenslığı, Litvanya Büyük Düklüğü ve Kırım Hanlığı⁵. Kırım, zaten 1475 yılından itibaren, Osmanlı İmparatorluğu'na bağımlı hale gelmişti.

1572 yılına kadar Lehistan-Litvanya Birliğini yöneten Jagiellon hanedanı döneminde, Baltık Denizi'nden Karadeniz'e kadar uzanan, Beyaz Rusya ve Ukrayna'nın da dâhil bulunduğu topraklara hükmeden Litvanya Büyük Düklüğü, Doğu Avrupa'nın en güçlü ve varlıklı devleti haline gelmişti.

XIV. yüzyıldan itibaren Litvanya Büyük Düklüğü'ne yerleştirilmiş Türk soylu iki grup, Tatar ve Karaylar, Türk dili konuşmaları sayesinde onları kabul eden devletlere hizmet etmişlerdir. Litvanya Tatarları⁶ devlet kalem odasında veya Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Kırım Hanlığı'nda sefir olarak görev almışlardır. Tatarlar arasında iyi bilinen birkaç tercüman adını da burada zikredebiliriz: Bunlar, Yuşenski ailesinden Timurçin Bey (1475), Haraburda ailesinden Hamza Bey (1480), Hazbiyevîç ailesinden Lehuş Bey (1506) ve Sobol (1571). Kral Aleksandr, 1492 ve 1501 yıllarında Kırım Hanı'na sefir olarak Bairaş adlı bir Litvan Tatarı'nı yollamıştır. 1668 yılında İstanbul Elçiliği'nde İbrahim adında bir Litvanya Tatarı çalışmıştır. Ayrıca

5 Norkus, *agm.*, s. 35.

6 XV.–XVIII. yüzyıllara ait tarihsel kaynaklarda “Tatar” etnonimi ile Büyük Litvanya Prenslığı'nin Tatarları, Radzivil Tatarları, Kazak Tatarları vd. kastedilmiştir. Litvanya Tatarları için bu terim, XIX. yüzyıldan itibaren kullanılmaya başlanmıştır. Çünkü bu dönemde Kırım, Kazan, Sibirya Tatarları ile Litvanya Tatarları arasında ayırım yapmak gerekiyordu (Bairaşauskaitė, 1996: 14–15). Bu çalışmada, Litvanya Prenslığıne Altın Ordu'dan XIV.–XVI. yüzyıllarda gelen Tatar Türklerinin torunlarına “Litvanya Tatarları” diyeceğiz. Söz konusu Tatar Türkleri günümüzde üç ayrı devlette (Beyaz Rusya, Litvanya ve Polonya) yaşamaktadır. Bu ülkelerde yaşayan Tatar Türklerinin nüfusu yaklaşık 15000 civarındadır. Kültür ve yayın faaliyetlerini sürdüren Litvanya Tatar Türkleri 1929 yılında Vilna'da Arma Belgesi adıyla bir kitap yayınladılar ve 1930 yılında *İslam İcmali* adlı dergiyi çıkardılar. Ardından 1934'te yine Vilna'da Tatar Hayatı adlı dergiyi çıkarmaya başladılar. 1994'ten itibaren Litvanya'da yaşayan Tatar Türkleri *Litvanya Tatarları* adıyla bir gazete çıkarmaktadır.

1716 yılında Kral II. August, Tatar asıllı süvari yüzbaşı Stepan Sulkeviç'i Kırım Hanı Kaplan Giray'a yollamıştır.

İki büyük devlet olan Osmanlı İmparatorluğu ve Litvanya Büyük Düklüğü arasındaki ilişkiler oldukça ilgi çekicidir ve bugüne kadar çok az araştırılmıştır. İki devlet arasındaki siyasi ve diplomatik ilişkileri gösteren belgeler günümüze kadar ulaşmıştır. Mesela, Vilnius Üniversitesi Kütüphanesi'nde 20'ye yakın yarlık ve gümrükte görevli paşaların yazdığı mektuplar bulunmaktadır. Bu ilişkiler hakkında birçok belge de Topkapı Sarayı Müzesi'nde saklanmaktadır ve bugüne kadar incelenmemiştir. Osmanlı İmparatorluğu ile Litvanya Büyük Düklüğü arasındaki ilişkiler hakkında Topkapı Sarayı'nda bulunan belgeler, araştırmacıları beklemektedir.

Osmanlı İmparatorluğu ve Litvanya Büyük Düklüğü arasındaki ilişkilere dayalı ve Tarih bilimi bakımından çok önemli olan dokümanlardan Vilnius Üniversitesinde saklananlar hakkındaki ilk bilgiler, dünyada iyi bilinen ünlü Türkolog Profesör Hacı Seraya Han Şapşal (1873–1961) tarafından verilmiştir.

Polonya Doğu Bilimleri Derneği tarafından düzenlenen 7 Şarkiyat Kongresi'nden biri olan ve Vilnius'ta gerçekleştirilen II. Kongrede (1932) S. Şapşal, 'Polonya Şarkiyat Çalışmalarında Vilnius'un Önemi' başlıklı bildirisinde, araştırmacılar için önemli olan ve Vilnius kütüphanelerinde ve müzelerinde saklanan doküman ve el yazmaları hakkında bilgi vermiştir. Mesela, Vilnius Üniversitesi Kütüphanesi'nde 20'ye yakın yarlık ve gümrükteki paşaların mektupları bulunmaktadır. Yine burada, Antoni Muchliński tarafından yazılmaya başlanan, fakat yarım kalan Türkçe-Rusça sözlük, Tadeusz Kowalewski'nin el yazmaları ve diğer önemli dokümanlar saklanmaktadır. Aynı bildiride Seraya Şapşal, Vilnius Üniversitesinde tam anlamıyla bir Doğu dilleri öğretimi süreci olmamasına rağmen Teoloji bölümünde ünlü tarihçi Liudwik Kolankovskiy'in 'Giray Hanlığı'nın Tarihi' başlıklı seri konferanslar verdiğini belirtmiştir⁷.

Seraya Şapşal "Vilnius Üniversitesindeki Yazmalar ve Araştırma Konuları" başlıklı makalesinde, Litvanya'daki arşivlerde saklanan Arapça, Farsça, Eski İbranice ve Türkçe ilginç kaynak eserler ve yazmalar hakkında bilgi vermektedir. Bu makaleyi, SSCB Bilimler Akademisi Şarkiyat Enstitüsü geçici başkanı ve SSCB Bilimler Akademisi üyesi E.M. Jukov ve genel sekreter Dr. S. D. Dalıkov, şöyle değerlendirmişlerdir: "Kaynaklar arasında

7 "Zjazdy orjentalistów polskich. Warszawa – Wilno (1931–1932)", *Collectanea Orientalia*, 5 (1934), Wilno, s. 26–27.

bulunan Kırım Hanlarının yarlıkları ve Polonyalı idarecilere Türk paşalar tarafından gönderilmiş olan mektuplar, hem tarihçiler hem de filologlar için fevkalade ilgi çekicidir. Vilnius'ta bulunan ve şarkiyat çalışmalarına katkısı olacak olan belgelerin ve el yazmalarının (içinde özetleri de olan) detaylı bir kataloğunun, S. Şapşal'ın hedeflediği bu planın içine dâhil edilmesi çok yararlı olacaktır. Böyle bir kataloğun hazırlanması ve aynı zamanda Vilnius Üniversitesi Kütüphanesinde saklanan Han yarlıklarının yayımlanması, büyük bir merakla beklenmektedir. Bu amaçla ilk etapta 1952-1953 yayın programına dâhil edilmiştir⁸. Maalesef elimizdeki bilgilere göre, katalog üzerindeki çalışmalar gerçekleştirilememiştir. S. Şapşal'ın 1961'deki vefatından sonra onun koleksiyonunu değerlendirmek için Leningrad'daki SSCB Bilimler Akademisi Şarkiyat Enstitüsünden bilim adamları davet edilmiş ve bu gelen heyet, söz konusu enstitünün Yazmalar Bölümü için, XVIII.-XIX. yüzyıllara ait Türkçe ve Farsça el yazmalarının en değerli örneklerini seçip götürmüşlerdir. Ancak S. Şapşal'ın koleksiyonundan alınıp götürülen parçalar için özel bir bölüm de oluşturulmamıştır. Tasniften sonra geriye kalan el yazmaları, Litvanya Bilimler Akademisi Kütüphanesi'ne verilmiştir. Bu elde kalanlarla 1962 yılında özel bir fon (F 143) oluşturulmuş, 1984 ve 1986 yıllarında bu fona başka eserler katılmış, nihayet 1989 yılında isteyen herkesin yararlanabileceği hale getirilmiştir.

Şarkiyat belgeleri, S. Şapşal'ın sağlığında olduğu gibi günümüzde de Vilnius Üniversitesi Kütüphanesinde, Litvanya Bilimler Akademisi Vrublevski Kütüphanesinde ve Litvanya Ulusal Müzesi'nde korunmaktadır. İçerisinde Türk-Polonya-Litvanya ilişkilerini de içeren ve Vilnius Üniversitesi Kütüphanesi Yazmalar Bölümünde saklanan belgelerin de bulunduğu kulliyatın durumu ve araştırılması konularında, Galina Miškinienė ve Vilnius Üniversitesi okutmanlarından Abdülhakim Kılınç ortaklığında üç makale yayımlanmıştır.⁹

8 Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka (LMAVB), Rankraščių skyrius, f. 143-922.

9 Галина Мишкинене, Абдульхаким Кылынч, “Восточные документы, хранящиеся в рукописном отделе Библиотеки Вильнюсского университета: ханские ярлыки и письма пограничных пашей”, История и культура тюрков в Литве”, Specialus Lietuvos istorijos studijų leidinys (t. 11). Sud. T. Vairašauskaitė, G. Miškinienė. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2014, p. 275–288; Galina Miškinienė, Abdülhakim Kılınç, Ottoman Empire – Grand Duchy of Lithuania Relations: Several Documents from the Manuscript Department of Vilnius University Library, Essays in the History of Languages and Linguistics. Edited by Michał Németh, Barbara Podolak, Mateusz Urban, Kraków 2017, p. 325–339. Галина Мишкинене, Абдульхаким Кылынч, “Один документ из коллекции восточных документов, хранящихся в рукописном отделе библиотеки Вильнюсского

Vilnius Üniversitesi Kütüphanesi Yazmalar Bölümü № F 5 koleksiyonunda bizi ilgilendiren 12 belge bulunmaktadır. Bu belgelerden ikisini (No F 5-A25-4508 ve No F 5-A25-4519) doğrudan doğruya üzerinde duracağımız konuya dâhil etmek uygun değildir, çünkü onlarda herhangi bir hitap yoktur. Birisinde kaybolan eşyalar sıralanmış, diğerinde ise vergi kayıtları yazılıdır. Belirtmek gerekir ki Vilnius Üniversitesi Kütüphanesi Yazmalar Bölümünde korunan Han yarlıklarının ve Paşa mektuplarının fotokopileri, S. Şapşal koleksiyonunda (F 143-909) bulunmaktadır. Fotokopisi incelenen belgelerle yapılan bir karşılaştırmada, orijinal belgelerden 4 adedinin koleksiyonda bulunmadığı anlaşılmıştır. Fotokopilerin çekim kalitesinin düşük olması sebebiyle belgelerin özelliklerini nitelendirmek mümkün olamamaktadır. S. Şapşal'ın çalışmalarında Türk-Polonya-Litvanya ilişkileri ile ilgili aşağı yukarı 20 belge üzerinde durulmaktadır. Bu sebeple söz konusu bu 20 belgeden 4 adedinin henüz tespit edilemediğini söyleyebiliriz.

Yine de Litvanya Ulusal Müzesi'nde saklanan Seraya Şapşal Karaim koleksiyonunu kapsayan 733-768 nolu katalogda, Türk-Osmanlı el yazmaları bulunmaktadır. Bu katalogda çeşitli konularda 35 doküman vardır. Bunlardan Osmanlı sultanlarından I. Ahmet'in Fermanı (1606), Sultan II. Osman'ın Tuğrası, Sultan Vahideddin'in Tuğrası, Sultan I. Osman'dan (1243) Sultan Muhammed Gazi'ye kadar Sultan listesi (18. yy.), Sultan I. Süleyman'dan (1688) Sultan Selim'e kadar Sultan listesi (18. yy.), Türk meclisine Karaim başvurusu (1924), Türk yazarı Ruşen Eşref Bey'in 'Kim vardık, kim olacağız' makalesinin taslağı en önemlileridir¹⁰.

Karay Türklerine Ait Arşivler

1925 yılından itibaren Tadeusz Kowalski ve 1928 yılından itibaren Seraya Şapşal tarafından başlatılan Vilnius ve Trakay'da yaşayan Karayların dili, tarihi ve kültürü ile ilgili çalışmalar, Krakow, Varşova ve Vilnius Üniversitelerinde sağlam bir yer tutmuştur¹¹. Karaylarla ilgili ortaya çıkan çalışmalar tesadüf değildir. Dili, yazısı ve eski el yazmaları geleneği korunan Karaylar sayesinde Vilnius ve Trakay'da zengin oryantalistik koleksiyonları biriktirilip saklanmıştır. Türk dilinin arkaik kelimelerini içinde bulunduran

университета” , Историческая мозаика Евразии: сб. ст. к 70-летию Д.Д. Васильева. Сост. Т.А. Аникеева, А. Д. Васильев, О.М. Курникова, Т.А. Филиппова. М.: Пробел – 2000, 2017, с. 146–154.

10 Serajos Šapšalo karaimikos rinkinys. Lietuvos nacionalinio muziejaus biblioteka. Vilnius, 2003.

11 Aleksandr Dubiński, “Początki zainteresowań językiem i literaturą karaimską w nauce europejskiej do końca XIX wieku”, *Przegląd Orientalistyczny*, 1–4, (1959), s. 135–145.

Karaycanın yeri, Türkoloji araştırmalarında çok büyük bir öneme sahiptir. Tadeusz Kowalski kendisine ait çalışmalarda, Karayca yazılmış metinlerin kelime hazinesi bakımından önemini defalarca vurgulamıştır. Sadece bu metinlerde bile yalın Türk dilinin örneklerini bulmak mümkündür¹².

Karay Türklerine ait el yazmalarının zengin koleksiyonları, Vilnius Üniversitesi ile Litvanya Bilim Akademisi Vrublevski Kütüphanesinin Yazmalar Bölümlerinde ve Litvanya Millî Müzesi ile Trakay Tarih Müzesi'nde saklanmaktadır. Hacı Seraya Han Şapşal'a (1873–1961) ait doğubilimcilik ve Karay Türkleri araştırmaları koleksiyonu, Litvanya Millî Müzesi'nde saklanmakta olup bu koleksiyon 2003 yılında adı geçen kurum tarafından İngilizce ve Litvanca olarak yayımlanan Serajos Şapşalo karaimikos rinkinys (Süreyya Şapşal'a Ait Karay Türkleri Araştırmaları Koleksiyonu) adlı kitapta tanıtılmıştır. Jygintas Buçis, "Litvanya'da Karay Koleksiyonları" başlıklı giriş makalesinde, XIX. yüzyılın sonuna kadar Petersburg'daki bilim kurumu, kütüphane ve müzelerde birkaç fragman halinde olan ve Prof. Daniel Chvolson'un Karay mezar taşı kitabeleri ve Vasiliy Radlov'un 1886 yılında Kırım, Lutsk ve Trakay'da toplanmış küçük fakat çok değerli Karay Edebi koleksiyonları gibi alındığını belirtmiştir¹³.

2003 yılında Litvanya Millî Müzesi tarafından yayımlanan Serajos Şapşalo karaimikos rinkinys adlı kitabın katalog bölümü, kitap editörlerine göre S. Şapşal'ın koleksiyonun yapısına dayanarak hazırlandı. Katalog, ikonografi, ayin eşyaları, ev ve geçim eşyaları, askerî ve kişisel teçhizat, doküma, donatma, el yazmaları bölümlerinden oluşturulmuştur¹⁴.

Katalog editörleri, Kataloğu hem 1953 yılında S. Şapşal tarafından yapılmış numunenin bilim tasvirine hem de 1951 yılına kadar Lidiya Okuleviçute tarafından yapılmış Karay Müzesi'nin numune demirbaş defterlerine ve ilave kaynaklarına dayanarak hazırlamışlardır. Bununla beraber Trakay Tarih Müzesi ile Litvanya Sanat Müzesi ve Litvanya Bilimler Akademisi Wroblewski Kütüphanesinde saklanan S. Şapşal'a ait koleksiyonların bilgileri tarafından hazırlanan kataloglarının tasvirini kullanmışlardır.

Katalogun El Yazmaları Bölümü S. Şapşal'ın tasvirine göre Kırım Tatarlarına ait yazmalar (661–668), Litvanya Tatarlarına ait İslav dilinde yazılmış yazmalar (669–729), İbranice yazılmış yazmalar (730–732), Os-

12 Tadeusz Kowalski, "Jezyk karaimski", *Mysl Karaimska*, T. 1, z. 3 (1926), s. 3–7.

13 Žygintas Bučys, "Karaimikos rinkiniai Lietuvoje", *Serajos Šapšalo karaimikos rinkinys*. LNM, 2003, s. 15–18.

14 Bučys, *agm.*, s. 18.

manlıca yazılmış yazmalar (733–768), Farsça yazılmış yazmalar (769–811), Karay Türkleri yazmaları (812–858) olmak üzere 6 bölümden oluşturulmuştur. Katalogta ayrıca *Varia* bölümü de yer almıştır (859–872).

Litvanya Bilimler Akademisi Wroblewski Kütüphanesinde, S. Şapşal'ın fonu (F 143), Litvanya Karayları topluluğunun arşivi (F 301) ve Simonas Firkovičius'un Karay El Yazmalarının koleksiyonu (F 305) saklanmaktadır. Bu fonlar ve koleksiyonlar, Serajos Şapşalo *karaimikos rinkinys* adlı kitapta Danute Labauskiene tarafından yazılan "Litvanya Bilim Akademisindeki Karay El Yazmaları" başlıklı makalede tanıtılmıştır¹⁵.

En iyi ve içerik bakımından en zengin olan S. Şapşal'ın kişisel arşivi 1962 yılında Profesör'ün mirasçılardan alındı. 1984 ve 1986 yıllarında tarihçi Romualdas Firkovičius bu fona katkılarda bulunmuştur. Litvanya Bilim Akademisi Wroblewski Kütüphanesi Yazmalar Bölümü memuru Stefaniya Zemlickiene ise 1989 yılında bu fonu nizama sokmuş ve onun tasvirini yapmıştır¹⁶. S. Şapşal'ın kişisel arşivi 1625–1961 yıllarında Karayca, Farsça, Türkçe, Arapça, İbranice, Rusça, Lehçe, Almanca, Fransızca, Macarca, Romence, Çekçe vb. yazılmış toplam 1616 birimden oluşmaktadır. S. Şapşal'ın fonu 7 fasıldan ibaret olup Kişisel, Mektuplaşma, Bilim çalışmaları ve malumatlar, Faaliyetler, Koleksiyonlar, Diğer şahsiler, *Varia* bölümlerini kapsamaktadır. Litvanya Bilim Akademisi Wroblewski Kütüphanesi Yazmalar Bölümünde saklanan S. Şapşal'ın kişisel fonunun tanıtılması S. Zemlickiene ve R. Firkovičius tarafından 2011 yılında yayımlanan "Hadži Seraja Chanas Şapşalas pasišventęs tautai ir mokslui" adlı kitabında detaylandırılmıştır¹⁷. Yine de bu kitapta ilk olarak S. Şapşal'ın Litvancaya çevirilmesi birkaç makale ve mektubu yayımlanmıştır¹⁸.

1981 yılında Ronualdas ve Simonas Firkovičius tarafından verilmiş Litvanya Karayları topluluğunun arşivi (F. 301) 1982–1984 yıllarında ilavelerle zenginleştirilmiştir. 1509–1945 yıllarında yazılmış dokümanlar ve 522 birimden oluşturulan fon, içeriğe göre 8 fasıla ayrılmıştır. Litvanya Büyük Dükleri tarafından Trakay Karaylarına verilmiş imtiyazları (no 1–5), Büyük Dükler tarafından Trakay Karaylarına verilmiş imtiyazlarının suretleri, Trakay Karayları topluluğunun özerkliği ve arazilerinin sahipliğini onaylayan dokümanlar (no 6–269, 523, 524), Trakay Karayların Dinî İdaresi (no

15 *Serajos Şapşalo karaimikos rinkinys*. Sud. Žygintas Büčys, LNM, 2003, s. 143–151.

16 *Age*, s. 143.

17 *Hadži Seraja Chanas Şapşalas pasišventęs tautai ir mokslui*. Sud. Halina Kobeckaitė, Virgilijus Poviliūnas, Irena Senulienė, Alvyra Zagreckaitė, Trakų istorijos muziejus, 2011, s. 64–66.

18 *Age*, s. 53–64; 67–75.

270–444), Vilnius Karay Topluluğu (no 445–467), Simonas Firkovičius tarafından toplanmış karayların hukuki durumunu onaylayan dokümanlar (no 468–481), Trakay'daki Karay Müzesi (no 482–485), Towarzystwo Miłośników Historii i Literatury Karaimskiej (Karay Tarihi ve Edebiyatını Sevenler Derneği) (486–500), Kobeckis ve Abkoviç ailelerin dokümanları (no 501–522).

Trakaylı Karay Türkü Simonas Firkovičius'un toplandığı Karay El Yazmaları koleksiyonu (F. 305) onun mirasçıları tarafından 1983 yılında Litvanya Bilimler Akademisi Wroblewski Kütüphanesi Yazmalar Bölümüne verilmiştir. R. Firkovičius "Litvanya Karaylarına âit El Yazmaları" adlı makalesinde okuyucuları bu koleksiyonla tanıştırmıştır¹⁹. Sadece 250 birimden oluşturulan bu koleksiyon kronolojik olarak XVII–XX. yüzyıllar arasını kapsamaktadır. El yazmalarının metinleri farklı dillerle yazılmıştır. Yüzde yetmiş beşi Karayca olan bu koleksiyonun geri kalanı İbranice ve Lehçe, ay adları ise Litvancadır²⁰. Metinlerin içeriği ise çeşitli dinsel dualar, sofrâ şarkıları, âdetlerle ilgili olmayan çeşitli dinsel kısa hikâyeler gibi bölümlerden oluşmaktadır²¹. Ayrıca bu koleksiyonda aynı içeriği kapsayan Lutsk ve Haliç ağızlarıyla yazılan el yazmalar da bulunmaktadır. Yine benzer şekilde fakat farklı içeriği olan Mecuma adlı el yazmaları vardır. Böyle mecumalar her Kırım Karay ailesinde bulunuyordu.

Vilnius Üniversitesi Kütüphanesi Yazmalar Bölümünde Karay konulu birkaç fon vardır. Bu konuda ilk olarak 1984 yılında Trakay Karaylarından Mark Kozyroviç tarafından kütüphaneye verilen Simonas Firkovičius'a ait dokümanların koleksiyonundan (F 185) hakkında bahsetmek gerekir. Bu fonda 51 adet 1731–1971 yılları arasını kapsayan çeşitli Karayca, İbranice yazılmış el yazmaları, eleştiri yazıları, makaleler, tezler ve yayın klişeleri bulunmaktadır.

1992–1994 ve 1997 yılında Jibuntas Mikşys, Vilnius Üniversitesi Kütüphanesi Yazmalar Bölümüne kimyacı ve Karay araştırmacısı Simon Şişman'ın (1909–1993) dokümanlarından oluşan koleksiyonu teslim etti. Bu koleksiyondan ayrı bir fon (F 243) oluşturulmuştur. Bu fonda 157 adet 1813 ve 1940–1993 yılları arasına ait çeşitli belgeler bulunmaktadır. Dokümanlar içerisinde S. Şişman'ın mektuplaşmaları, Abraham Firkoviç hakkında hazırlanan kitap için toplanmış malzemeler, arşiv belgeleri, Karaylarla ilgili çeşitli kesitler ve fotoğraflar bulunmaktadır.

19 Romualdas Firkovičius, "Lietuvos karaimų rankraščiai", *Orientalis* 1. Sud. Bronius Genzelis. Vilnius, 1991, s. 228–236.

20 Firkovičius, *agm.*, s. 229.

21 Firkovičius, *agm.*, s. 231.

Vilnius Üniversitesi Kütüphanesi Yazmalar Bölümünde saklanan diğer bir zengin ve önemli koleksiyon, Boris Kokenaya ve Semita Kuşul tarafından verilen dokümanlardan oluşan koleksiyondur. Bu koleksiyondan F 158 adlı ayrı bir fon oluşturulmuştur. Bu fonda 28 adet 1369–1981 yılları arasında ait çoğu İbrance yazılmış el yazmaları ve fotoğraflar bulunmaktadır. Bu koleksiyon Kırım'dan getirilmiştir. Koleksiyonda toplam 23 el yazması, 3 fotoğraf, Boris Kokenaya'ya ait Kırım Karayları adlı kitabına Lev Çerenkov tarafından yazılan eleştiri yazısına S. Kuşul'un cevabı, Raisa Taimaz'a ait Kırım Karaylarının Mutfağı adlı kitabın daktilosu bulunmaktadır.

Çalışmamızın bu bölümünde Litvanya arşivlerinde saklanan Karay Türklerine ait dokümanları tanıtmaya çalıştık. Litvanya'da büyük miktarda bulunan Karay arşivleri araştırmacılarını beklemektedir.

Litvanya Tatarlarına Ait Arşivler

Tatarların Litvanya topraklarına yerleşme zamanı ikiye ayrılır. 14 – 16. yüzyıllar arasındaki Tatar göçleri oldukça geniş ölçüdedir. Ardından 17 ve 18. yüzyıllardaki göçler ise sadece küçük grupların göçlerinden ibarettir. Litvanya Tatarlarının etnik kökenleri değişiktir. 14. yüzyılda Altınordu'dan gelen mülteci ve esirlerin çoğu Kıpçak'tır. Ortak edebî dil olmadığı için Kıpçak lehçeleriyle konuşulur. İkinci göç döneminde Tatarların çoğu Türk-Osmanlı dilinin etkisinde kalırlar. Bu iki göç döneminin özelliklerini tarihsel kaynaklar ve Şark dilinin özelliklerini taşıyan Litvanya Tatarlarının dillerinde görebiliriz.

Tatarların Hristiyan kadınlarla evlenmeleri, sosyal durum farklılıkları, sayılarının az olması, vatanlarından uzak bulunmaları, din âdetlerini yerine getirmek amacıyla ortak bir dil kullanmamış olmaları gibi sebepler dillerini kaybetme sebeplerinden en önemlileridir. Konuşma dili, daha 16-17. yüzyıllardan itibaren unutulmaya başlanmış ve Tatar Türkçesinin yerini Slav dilleri almıştır.

Kitap, İslâm hakkında bilgisi olmayan bir topluma hitap edeceği için böyle bir izaha ihtiyaç duyulmuştur. Bu nedenle Arap harfleriyle, fakat Beyaz Rus diliyle Kur'an tefsirleri, dua çevirileri ve ilmihaller yazarlar. Ulu kişilerin hayatlarını, kendi efsanelerini, hikâyelerini yine bu yolla kaleme alırlar. Bunlar, kendilerine has bir lehçe yaratmalarına vesile olur.

Tatarların el yazmalarının türleri değişiktir. Edebiyat ve dil bakımından Belarusçaya ve sonra Lehçeye çevrilen Kitap, Hamail, Tefsir ve Tecvid gibi çok değerli kitap türleri bulunmaktadır. Kitapta Hz. Muhammed hakkında farklı hikâyeler, adet ve törenlerinin tasviri, Müslümanların vazifeleri, ara sıra İncil efsaneleri, ahlâki ve serüven hikâyeleri yer almaktadır. Hamailde Arapça ve Türkçe yazılan dua ve tören dışında Müslüman kronoloji, rüya yorumlaması, çeşitli hastalıklarının tedavisi ve büyü türlerine rastlamaktayız. Kur'an tefsirleri pek az sayıdadır. Bugüne kadar en çok kalan ve her Tatar ailesinde bulunan yazma türü Kur'andır. Bu yazma eserlerin dili, Polonya'nın Osmanlı Devleti ile kurduğu yakın ilişkiler sebebiyle, 17. yüzyıldan itibaren Osmanlı Türkçesinin etkisi altında kalmıştır.

19. yüzyılda Litvanya Tatar el yazmaları hakkında ilk makaleler Fleischer 1838, Muhliński 1858'de yazıldı ve ilk sistematik araştırmalar Antonoviç 1968, Volski 1927, Luckeviç 1920; Jankowski, Łapicz 2000, Łapicz 1986; Stankieviç 1933-34'te gerçekleştirildi²².

Rocznik Tatarski'nin Vilnius Muftiat'taki birinci basımında, Tuhan-Mirza-Baranowski²³ bir grup el yazmalarından bahseder. 1961'de Polonya'daki doğu dilleri dairesinden uzmanlar, Polonya sınırları içinde saklanan Litvanya Tatarlarına ait el yazmalarını katalog haline getirmeye çalıştılar.

1960'ta Prof. Anton Antonoviç, 17-20. yüzyıllarda Litvanya, Beyaz Rusya, Rusya ve Almanya kütüphanelerinde Arap alfabesiyle yazılmış 23 el yazması buldu²⁴.

22 Heinrich Fleischer, "Codices Arabici, Persici, Turcici", Catalogus librorum manuscriptorum qui in Bibliotheca senatoria civitatis Lipsiensis asservantur. Nauman A.G.R. (ed), Grimae, 1838; Antoni Muhliński, "Zdanie sprawy o Tatarach litewskich", *Teka Wileńska*, T. 4, s. 241-272; t.5, s. 121-179; t. 6. Wilno, 1858, s. 139-183; Виталь Вольскі, "Аб асаблівасцях жывой мовы беларускіх татар і арабскай транскрыпцыі "Ал-Кітабаў", *Наву Краі*, 8-9. Мінск, 1927; Иван Луцкевіч, "Ай кітаб (З пасьмертнай спадчыны Івана Луцкевіча)", *Зборнік Наша Ніва*, Вільня, 1920, с. 28-32; Henryk Jankowski, Czesław Łapicz, *Klucz do raju: Księga Tatarów litewsko-polskich z XVIII wieku w przekładzie i opracowaniu Henryka Jankowskiego i Czesława Łapicza*. Warszawa, 2000, 256 s.; Czesław Łapicz, *Kitab Tatarów litewsko-polskich (Paleografia. Grafia. Język)*. Toruń, 1986, 236 s.; Jan Stankevič, "Přispěvky k dějinám beloruského jazyka na zaklade rukopisu „Al kitab“, *Slavia*, 12(3-4). Praha, 1933-34, s. 357-390.

23 Stefan Tuhan-Mirza-Baranowski, "Zbiór rękopisów w Muftjacie", *Rocznik Tatarski*, T. 1. Wilno 1932, s. 314-315.

24 Антон Антонович, *Белорусские тексты, писанные арабским письмом, и их графико-орфографическая система*. Вильнюс, 1968.

Yıllarca süren Beyaz Rusya sınırlarındaki el yazmaları araştırmaları ilk olarak 1997'de Litvanya'daki Tatar el yazmaları sergisinden sonra tanımlanmaya başlandı. Beyaz Rusya Bilimler Akademisi Kütüphanesi'nde saklanan Arap alfabesiyle yazılı Litvanya Tatarları el yazmaları 2003 yılından itibaren bir katalog haline getirilmektedir²⁵.

2000 yılında Polonya'da bir katalog yayımlandı²⁶. Birçok el yazması ve mühür, hatta Litvanya'da mahzenlerden gelen bazı el yazmaları da kataloglarda yer aldı.

2005 yılında Galina Mişkiniene, Sigita Namavičiute ve Jekaterina Pokrovskaja tarafından yayımlanan katalogda, Litvanya'nın farklı kütüphanelerinde saklanan en büyük miras, 59 adet el yazması kitap, yer bulmaktadır²⁷. Saklandığı yere göre tanımlanan el yazmalarının sayısının dağılımı şöyledir: Litvanya Ulusal Müzesinde (LNM) - 44, Bilimler Akademisi Kütüphanesinde (LAS) - 2, Bilimler ve Vilnius Üniversitesi Kütüphanesinde (SVUL) - 2 el yazması ve 9 kopya, G. Mişkiniene'nin özel koleksiyonunda 2 el yazması. Ayrıca 2011 ve 2015 yılında Beyaz Rusya'da iki katalog daha yayımlanmıştır²⁸.

1981 yılında Prof. Anton Antonoviç'in mirasçıları Profesör'ün arşivini Vilnius Üniversitesi Kütüphanesi Yazmalar Bölümüne teslim etti. Bu arşivden F 150 numaralı bir fon oluşturuldu. Bu fonda, 18. yüzyıldan 1980 yılına kadar tarihlendirilen 451 adet doküman bulunmaktadır. A. Antonoviç'in fonu Şahsi, Mektuplaşma, Bilimsel Çalışmalar ve Malzemeler, Varia başlıklı 4 bölümden oluşturulmuştur. Mektuplaşma bölümünde, çeşitli konularda Litvanya Tatarlarıyla temasa geçen Nikolay Baskakov, Vladimir Aniçenko, Aleksandr Dubinski, Anatoliy Nepokupny, Boris Uspenskiy, Pikkio Richardo, Nikita Tolstoy vs. akademisyenlerle A. Antonoviç mektuplaşmaları bulunmaktadır. Yine bu fonda (F 150–220–237) çok değerli el yazmaların kopyaları, kitap sözlüğü için hazırlanan fiş takımı (F 150–

25 Рукапісы беларускіх татараў канца XVII – пачатку XX стагоддзя. З калекцыі Цэнтральнай навуковай бібліятэкі Нацыянальнай акадэміі Беларусі. Укладальнікі: І.А. Ганчарова, А.І. Цітавец, М.У. Тарэлка, Мінск 2003.

26 Andrzej Drozd, Marek Dziekan, Tadeusz Majda, *Piśmiennictwo i mubiry Tatarów polskolitewskich*. (Katalog zabytków tatarskich, t. 3). Warszawa, 2000.

27 Галина Мишкинене, Сигита Намавичюте, Екатерина Покровская, *Каталог арабскоалфавитных рукописей литовских татар*, Вильнюс, 2005.

28 *Рукапісы татараў Беларусі канца XVII – пачатку XX ст. з дзяржаўных кнігазбораў краіны. Каталог*. Складальнікі: М. У. Тарэлка, А. І. Цітавец, Мінск, 2011; *Рукапісы татараў Беларусі XVIII – пачатку XXI стагоддзя з дзяржаўных і грамадскіх кнігазбораў краіны. Каталог*. Складальнік: М. У. Тарэлка, Мінск 2015.

352–353), Profesör'ün bilim çalışmalarının kartoteki (F 150–354) yer almaktadır.

Simon Firkoviç'e ait Karay El Yazmaları koleksiyonunun fonunda (F 305), Nemejis ilçesinde bulunan 9 adet Tatar doğum kütüğü bulunmaktadır. Bu doğum kütüklerini (1830–1868, no 251–259) dolduran kişi Nemejis köyündeki caminin imamı Aleksandr Yakubovski idi. Nemejis Camisi'nde nikâh kayıt kitabı (1830–1892, no 260), Nemejis Tatar Topluluğu nikâh ve boşanma kayıt kitabı (1851–1897, no 261–264), Nemejis ilçesi ve yakın köylerinde ölüm olaylarını kayıt kitabı (1858, no 265), Müslümanların Dinî İdare Konseyi'nin imamı A. Yakubovski'ye kaydettirmeye ilgili bir mektubu (1967) vb. gibi konular da bu koleksiyonda yer almaktadır²⁹

Litvanya Tatarlarıyla ilgili olarak Litvanya Tatarlarından Askerler (2007) ve Bizim Yanımızda Tatarlar (2009) adlı iki sergi de katalogda bulunmaktadır³⁰.

Sonuç

Çalışmamızda, Litvanya arşiv fonlarında bulunan Doğu'ya ait (Oryant) kaynaklar irdelenmiştir. Kaynakların tümünü bir çalışmada göstermek mümkün değildir. Bu nedenle Litvanya Büyük Düklüğü ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki ilişkiler ve bu ilişkilerin gelişmesini kapsayan dokümanlar, Litvanya Tatar ve Karay Türklerine ait kaynaklar üzerinde durmaya çalıştık. Çalışmamızın amacı Litvanya'da saklanan Doğu dilleriyle yazılmış zengin ve değerli koleksiyonları araştırmacıların dikkatine sunmaktır.

29 *Serajos Šapšalo karaimikos rinkinys*. LNM, 2003, p. 151.

30 *Parodos Lietuvos totoriai – kariai katalogas*. Atsakingasis redaktorius Arvydas Pociūnas. Kaunas, 2007; *Totoriai šalia mūsų*. Parados katalogas. Autorius ir sudarytojas Vilmantas Dunderis. Alytus, 2009.

KAYNAKLAR

Bairašauskaitė, Tamara, “Pirmasis Korano vertimas Lietuvoje”, *Mūsų praeitis*, Nr. 4 (1994).

Bairašauskaitė, Tamara, *Lietuvos totoriai XIX amžiuje*. Vilnius: Mintis, 1996.

Būčys, Žygyntas, “Karaimikos rinkiniai Lietuvoje”, *Serajos Šapšalo karaimikos rinkinys*. LNM, 2003.

Dubiński Aleksandr, “Początki zainteresowań językiem i literaturą karaimską w nauce europejskiej do końca XIX wieku”, *Przegląd Orientalistyczny*, 1–4, (1959).

Dundulis, Bronius, *Lietuvos užsienio politika XVI a.* Vilnius: Mintis, 1971.

Firkovičius, Romualdas, “Lietuvos karaimų rankraščiai”, *Orientas*, 1. Sud. Bronius Genzelis, Vilnius, 1991.

Fleischer, Heinrich, “Codices Arabici, Persici, Turcici”, *Catalogus librorum mancriptorum qui in Bibliotheca senatoria civitatis Lipsiensis asservantur*. Nauman A.G.R. (ed), Grimae, 1838.

Hadži Seraja Chanas Šapšalas pasišventęs tautai ir mokslui. Sud. Halina Kobeckaitė, Virgilijus Poviliūnas, Irena Senulienė, Alvyra Zagreckaitė, Trakų istorijos muziejus, 2011.

Jankwski, Henryk, Łapicz, Czesław, *Klucz do rajů: Księga Tatarów litewsko-polskich z XVIII wieku w przekładzie i opracowaniu Henryka Jankowskiego i Czesława Łapicza*. Warszawa, 2000.

Kılınç, Abdulhakim, Miškinienė, Galina, “Ottoman Empire – Grand Duchy of Lithuania Relations: Several Documents from the Manuscript Department of Vilnius University Library”, *Essays in the History of Languages and Linguistics*. Edited by Michał Németh, Barbara Podolak, Mateusz Urban, Kraków 2017, p. 325–339.

Kowalski, Tadeusz, “Język karaimski”, *Mysł Karaimska*, T. 1, Z. 3 (1926).

Łapicz, Czesław, *Kitab Tatarów litewsko polskich* (Paleografia. Grafia. Język). Toruń, 1986.

Muhliński, Antoni, “Zdanie sprawy o Tatarach litewskich”, *Teka Wileńska*, t. 4, ; t.5. t. 6. Wilno, 1858.

Norkus, Zenonas, “Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorija ir šiuolaikinės tarptautinių santykių teorijos”, *Politologija* 4 (5 6) (2009).

Parodos Lietuvos totoriai – kariai katalogas. Atsakingasis redaktorius Arvydas Pociūnas. Kaunas, 2007.

Serajos Šapšalo karaimikos rinkinys. Lietuvos nacionalinio muziejaus biblioteka, Vilnius, 2003.

Stankevič, Jan, "Přispěvky k dějinám beloruského jazyka na zaklade rukopisu Al kitab", *Slavia*, 12(3–4). Praha, 1933–34.

Totoriai šalia mūsų. Parodos katalogas. Autorius ir sudarytojas Vilmantas Dunderis. Alytus, 2009.

"Zjazdy orjentalistów polskich. Warszawa – Wilno (1931–1932)", *Collectanea Orientalia*, 5 (1934), Wilno.

Вольскі, Виталь, "Аб асаблівасцях жывой мовы беларускіх татар і арабскай транскрыпцыі "Ал-Кітабаў", *Наву Край*, 8–9. Мінск, 1927.

Кылынч, Абдульхаким, Мишкинене, Галина, "Восточные документы, хранящиеся в рукописном отделе Библиотеки Вильнюсского университета: ханские ярлыки и письма пограничных пашей", *История и культура тюрков в Литве*. Specialus „Lietuvos istorijos studijų“ leidinys (t. 11). Sud. T. Bairašauskaitė, G. Miškinienė. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2014.

Кылынч, Абдульхаким, Мишкинене, Галина, "Один документ из коллекции восточных документов, хранящихся в рукописном отделе библиотеки Вильнюсского университета", *Историческая мозаика Евразии: сб. ст. к 70-летию Д.Д. Васильева*. Сост. Т.А. Аникеева, А. Д. Васильев, О.М. Курникова, Т.А. Филиппова. М.: Пробел – 2000, 2017, с. 146–154.

Луцкевіч, Іван, "Ай кітаб (З пасьмертнай спадчыны Івана Луцкевіча)", *Зборнік Наша Ніва*, Вільня, 1920, с. 28–32.

Мишкинене, Галина, Намавичюте, Сигита, Покровская, Екатерина, Вильнюс, 2005.

Рукапісы беларускіх татараў канца XVII – пачатку XX стагоддзя. З калекцыі Цэнтральнай навуковай бібліятэкі Нацыянальнай акадэміі Беларусі. Укладальнікі: І.А. Ганчарова, А.І. Цітавец, М.У. Тарэлка, Мінск 2003.

Рукапісы татараў Беларусі канца XVII – пачатку XX ст. з дзяржаўных кнігазбораў краіны. Каталог. Складальнікі: М. У. Тарэлка, А. І. Цітавец, Мінск, 2011.

Рукапісы татараў Беларусі XVIII – пачатку XXI стагоддзя з дзяржаўных і грамадскіх кнігазбораў краіны. Каталог. Складальнік: М. У. Тарэлка, Мінск 2015.

